

Europski šěry wjelk

Biologiska mnohotność w Sakskej

Biologiska mnohotnosť w Sakskej

„Biologiska mnohotnosť“, skrótka „biodiwersita“, wopřija:

- mnohotnosť ekosystemow – mnohotnosť žiwjenskich rumow
- mnohotnosť družin
- mnohotnosť we wobłuku družin (genetiske wariacije).

Kelko družin cyłkownje na swěće je, njeje znate. Trochowanja wariěruja mjez třomi a 30 milionami.

Biologiska mnohotnosť je eksistencielny zakład za žiwjenje čłowjestwa na našim planeće:

- **Wona je zakład za zežiwjenje čłowjestwa.** Rostliny a družiny zwěrjatow słuža zežiwjenju čłowjeka.
- **Wona škita wodu, pódu, powětr a klimu.** Intaktne ekosystemy dawaja nam powětr k dychanju, čisća wodu a powětr, staraja so wo płódnu pódu a wo dobru klimu.
- **Wona wuchowuje čłowječe žiwjenja.** Něhdže počojca w

Němskej zasadženych lěkow bazuje na hojenskich zelach abo zwěrjećich produktach.

■ **Wona je wumějenje za wukony přirody,** kotraž hodža so technisce – jeli scyła – jenož z jara wulkej prócu realizować.

■ **Wona přinošuje inowacijam:** Wjele wunamakankow ma swój přikład w přirodže. Tak je koža žrawca předloha za powjerch lětaďow abo lotusowe łopjeno je přikład za njewomačujomne, samočiscenske powjerchi.

■ **Wona je zamołwitosć.** Naš nadawk je, to, štož su naši prjedownicy zdžerželi, wobchować, zo bychmy to přichodnej generaciji dale dać móhli.

■ **Wona słodži.** Něhdže 4.000 w Němskej znatych sadowych a 300 žitnych družin a wjace hač 100 rasow wužitneho skotu słuža zežiwjenju čłowjeka.

■ **Wona je prosće rjana** – lět mórskeho worjoła, nócne wołanje čahacych žorawjow a napohlad husaceje kwětki abo božeho slónčka – to su krasnosće přirody! Bychu-li so zhubili, by to nje-narunajomna škoda była!

Wonkowne

Wjelk je najwjetši zastupjer psyčich družin. Srjedzoeuropski wjelk waži přerěznje 40 kg a je hač k ramjenjomaj přerěznje 70 cm wysoki. Wjelčicy su zwjetša lóše a mjeńše hač muske wjelki. W přiřunanju z němskim wowčerskim psom maja wjelki wočiwidnje dlěše nohi. Wjelk ma poměrnje dołhu klamu a sylnu šiju. Barba jeho kožucha wariěruje mjez žołtobrunym a šěrym. Kožuch na chribjeće ma za łopatkomaj zwjetša barbnje so rozeznawacy sedłowy blak. Kónčk wopuše je čorny, nutřkowne wuši a partije na bokomaj klamy su swětle abo běle.

Historiske

Lětstotki dołho so ludžo w Němskej a druhich krajach Europy wjelka jako cyroboweho konkurenta bojachu a jeho přesćěhowachu. Wosebje, dokelž nadpadowaše skót, so ludžo na njeho hněwachu. Přez intensiwnu hońtwu so wjelk w Němskej wokoło 1750 jako stajna džiwinu wutupi. Hač do 1900

so stajnje zaso jednotliwe wjelki zatřělichu. Tež pozdžišo z Pólskeje přičehnjene zwěrjata so morichu. W lěće 1990 so wjelk w znowa zjednočenej Němskej pod škit staji. 10 lět pozdžišo poradži so wjelčemu porej, kotryž bě z Pólskeje připućował, w Hornjej Łužicy (w Sakskej) přeni króc po něhdže 150 lětach zaso šćenjata (Welpen) w Němskej woćahnyć. Mjeztym bydla wjacore wjelče stadła we Łužicy (w Sakskej a Braniborskej).

Socialne

Wjelče stadła su zwjetša małe swójby. Tute wobsteja ze staršiskeho pora, kotryž je zwjetša na čas žiwjenja zwjazany, kaž tež ze šćenjatow a młodźatow z předchadźaceho lěta (lětno skoćata). Pola swobodnje w přirodže žiwych wjelkow njeeksistuje žane krute porjadowe zadźerženje. Tajke nastawa jenož pod kumštnymi wuměnjemi we wobhodźenjach. Staršiski por dawa swoje nazhonjenja młodźatam dale. Tute su hač k starobje jednoho do dweju lět w staršiskim rewěrje žiwe. Po tym wone wotpućuja, zo bychu swójski teritorij namakali. Wulkosć stadła

chabła w běhu lěta zwjetša mjez 5 a 10 wjelkami – wotwisnje wot porodow a wotpućowanja lětnych skoćatow. Lětna ličba šćenjatow, kiž přežiwja, – a z tym lětna wulkosć wjelčeho stadła – wotwisuje wot toho, kelko popadowych zwěrjatow je k dispoziciji. Hdyž bywa mjenje popadowych zwěrjatow, potom docpěje mjenje wjelčich šćenjatow starobu dorosćeneho.

Kóžda wjelča swójba trjeba swójski teritorij mjez 150 a 350 km². Starši woznamjenjeja tutón teritorij přez wónje (howna, urin), widžomne znamjenja (howna, drapanki) a přez wučé. Cuzym wjelkam, kiž k stadłu njeslušaja, so tak signalizuje, zo je rewěr wobsadžený. Žiwjenske wašnje wjelka (žiwjenje w stadle z wuraznej teritorialnosću, wotpućowanje młodych wjelkow) zadžěwa lubowólnemu přirostej ličby wjelkow we wěstěj kónčinje.

Typiske

Wjelk rozmnoža so jónu wob lěto. Porowanski čas traje wot januara do měrca. Po něhdže 63 dnjach nošnosće narodži so we wjelčej jamje zwjetša 4–6 šćenjatow. Wjelče šćenjata su hnězdaki.

Narodźa so slepe a hluche a waža při tym lědma 500 g. Dźiwje žiwy wjelk docpěje starobu něhdže 10–13 lět.

Na jeho jědźnym planje steja wosebje sorna, jeleń a dźiwje swinjo. Nimo starych, słabych a chorych indiwiduwow popaduja wjelki najhusćišo młodzata. Přez tutón přirodny wuběr maja wjelki pozitiwny wliw na družiny zwěrjatow, kotrež žeru. Strach, zo bychu wjelki domjace popadowe zwěrjata wutupili, njehrozy, dokelž honi přez swoju teritorialnosć stajnje jenož mało wjelkow (jedna swójba) na wulkej płoninje.

Wosebite

Kaž wjetšina dźiwich zwěrjatow je wjelk přewažnje potom aktiwny, hdyž swita, ćmička a hdyž je ćma. Při swojich nócnych pućowanjach přeběha prawidłownje dołhe kóncy (nic zrědka wjace hač 20 km wob nóc). Při běhanju móže krótkodobnje samo wjace hač 50 km/h docpěć.

Ze swojim wuběrnym čuchom čuje wón swoje popadowe zwěrjata hač do 2 km zdalenosće. Čuch hraje tež rólu při

indiwidualnym spóznaću wjelkow samsneho stadła kaž tež při spóznaću jich tuchwilneho stawa (na př. porowansku zwólniwosć wjelčicy) a woznamjenjenjow teritorialneho wobsydstwa (urinowe a hownowe markěrowanja).

Wjelk ma dobry sluch, z kotrymž móže družnikow na distancu hač k 9 km spóznać. Swoje wurazne komunikaciske zadđerženje w stadle zwuraznja so w bohatej mimice, wjelestronskej rěči čěła, w gestach a zwukach. Typiske zwukowe zwuraznjenje je wuće. Zhromadne wuće w chorje sylni socialnu wjazbu wjelčeje swójby a skedźbnja runočasnje cuze wjelki na wobstejacy teritorij. Nimo toho słuži wuće kontaktej na daloku distancu.

Konfliktne

Wróćenje wjelka je jedne z najwjetšich wužadanjow družinoweho škita w Swobodnym staće Sakska. Hižo w swojich starodawnych europskich rewěrach wopokazuje so škit wjelka jako problematiski, wosebje tam, hdžež hižo dlěje hač 100 lět wjace njebě. Poprawne wužadanje pak njeje, wjelkej so hodźacy žiwjenski

rum stworić, ale docpěć do dalokeje měry bjezkonfliktnu koek-sistencu čłowjeka a wjelka.

Wjelki honja w přenjeje měrje kopytače. Wone pak njemóža mjez „dowolenymi“ dźiwimi zwěrjaty a „njedowolenymi“ wužitnymi zwěrjaty rozeznawać. W njedosahacej měrje škitane wowcy a kozy su tohodla za wjelka wosebje lochki popad. Přez wšelake naprawy, na př. zo so zwěrjata přez nóc do chlěwa abo hródže wozmu, zo so elektriske płoty nastajeja a psy zasadžeja, kiž stadło škitaja, hodža so nadpady na wužitne zwěrjata miniměrować.

Čłowjek njesluša do popadoweho spektruma wjelkow. Strowe wjelki čłowjeka poprawom njewohrožuja. Nadpady wjelkow na čłowjeka su w zasadze njewšědne. Powěsće ze zašłych lětstotkow wo nadpadach wjelkow na čłowjeka stejachu zwjetša w zwisku ze sćekłosću. Němska je wot 2008 bjez sćekłosće, Swobodny stat Sakska wot 2004. Direktne zetkanja čłowjeka z wjelkom su připad.

Zwjetša wjelki čłowjeka hižo dočasnje pytnu a du jemu z puća. Wone přiměrjeja so ludžom w tym, zo so wodnjo, hdyž su lu-džo aktiwni, zwjetša do njepřístupnych, njemylenych kóncow

swojeho teritorija wróco sčahnu. Pod škitom čmy běhaja pak sčasami tež po wsach a njeposřednje nimo domow, tak kaž to tež wot druhich dźiwich zwěrjatow kaž sornow, dźiwich swini a liškow znajemy.

Aktualne

Wjelk je přez mjezynarodne prawo (Washingtonske dojednanje za škit družin, Bernska konwencija), europske prawo (FFH-směrnica) kaž tež přez zwjazkowe a krajowe prawo (Zwjazkowy přirodoškitny zakon, Sakski přirodoškitny zakon) kruće škitana zwěrjeća družina.

Po wozjewjenju Čerwjeneje lisćiny 2009 za Němsku je wobstatk wjelka, byrnjež přiběrał, dale w kritiskim stawje.

W meji 2009 wuńdže sakski managementowy plan za wjelki, reglement za po móžnosći bjezkonfliktnu koeksistencu mjez čłowjekom a wjelkom.

(www.smul.sachsen.de)

W oktobru 2009 so zwěsći, zo bydli we Łužicy z wěstosću 6 wjelčich stadłow (starši ze šćenjatami) a jedyn wjelči por bjez młodźatow.

Aktualne informacije namakaće pod:

www.wolfsregion-lausitz.de

Wudawaćel:

Sakske statne ministerstwo za wobswět a ratarstwo
póstowy kašćik 10 05 10, 01076 Drježdźany
wobydlerski telefon: +49 351 564-6814
e-mail: info@smul.sachsen.de | www.smul.sachsen.de

Redakcija:

S. Kühnert, Sakske statne ministerstwo za wobswět a ratarstwo;
J. Schellenberg, wjelči běrow

Wuhotowanje a sadźba:

Heimrich & Hannot tzwr

Fota:

Ralph Frank, LUPUS, Jan Noack, Fotolia.com

Čišć:

Lößnitz-Druck tzwr

Redakciski kónc:

nowember 2009

Wysokóć nakłada:

3.000 eksemplarow

Woteběranje:

Tutón čišć móžeće tu darmotnje skazać:
Centralna rozesyłarnja brošurow Sakskeho statneho knježerstwa /
Zentraler Broschürenversand der Sächsischen Staatsregierung
Hammerweg 30, 01127 Drježdźany/Dresden
telefon: +49 351 2103671 | telefaks: +49 351 2103681
e-mail: publikationen@sachsen.de | www.publikationen.sachsen.de

Pokiw k rozdělowanju

Tutón informaciski spis wudawa Sakske statne knježerstwo we wobłuku
swojeje wustawoweje winowatosće k informowanju zjawnosće. Wón
njesmě so ani wot stronow, ani wot jich kandidatow abo pomocnikow
w dobrej šěsć měsacow do wólbow ze zaměrom wólbneho wabjenja
wužiwać. Tole płaci za wšitke wólbny.